

УДК 329.15:332.2.021(497.1)“1919/1941“  
316.343:63-051]:329.15(497.1)“1919/1941“

Оригиналан научни рад

Примљен: 24. 6. 2015.

Прихваћен: 11. 8. 2015.

*Срђан МИЛОШЕВИЋ*

Институт за новију историју Србије

e-mail: spmilosevic@gmail.com

### **Комунистичка партија Југославије о сељачком и аграрном питању у периоду између два светска рата\***

**Апстракт:** У раду је представљен пут доласка Партије до лењинистичких становишта о савезу пролетаријата и сељаштва (сељачко питање), која су у Коминтерни сматрана истински научносоцијалистичким, као и партијско виђење проблема аграрне реформе и сељачке земљишне својине уопште у Југославији између два светска рата (аграрно питање). Као главни извор коришћена је документација централних партијских органа (објављена конгресна и конференцијска документација, расписи ЦК КПЈ, чланци партијских функционера, брошуре и разни пропагандни материјали). Указано је на кључне тачке које су представљале прекретнице у политици КПЈ у аграрном и сељачком питању у посматраним периоду и на видљиво одсуство практичних резултата активности Партије у сеоској средини. Приказана је и тактичка страна партијске политике: у домену сељачког питања (солидарисање са сиромашним сељаштвом и покушај придобијања његове политичке подршке) и у домену аграрног питања (КПЈ је такички изостављала целовито и јасно представљање свог аграрног програма).

**Кључне речи:** Комунистичка партија Југославије, сељачко питање, аграрно питање

---

\* Чланак је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## Увод

Однос Комунистичке партије Југославије (КПЈ) према сељаштву у међуратном периоду био је променљив, условљен локалним теоријским наслеђем у тумачењу ставова марксизма према сељаштву, затим разумевањем непосредних и дугорочних циљева пролетаријата и Комунистичке партије као његове авангарде, друштвено-економским условима који су владали у Југославији, искуством „прве земље социјализма“, као и смерницама које је диктирала Коминтерна.<sup>1</sup> Сељачко и аграрно питање било

1 Односом КПЈ према сељаштву у међуратном периоду, уколико се изузме проблематика аграрне реформе, историографија се није много бавила. За свеобухватан преглед о тој проблематици видети монографију: *Ž. Jovanović, KPJ prema seljaštvu 1919–1941*, (Beograd, 1984). (Исти аутор бавио се овом темом у више радова: *Ž. Jovanović, „Sima Marković o agrarnom i seljačkom pitanju“, Društveno-politička i naučna misao i delatnost Sime Markovića: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 28. marta 2012. godine*, (Beograd, 2013), 139–148; *Isti, „Doprinos Filipa Filipovića izgradnji stava KPJ prema Savezu radnika i seljaka u Jugoslaviji“, Filip Filipović: revolucionarna misao i delo*, (Beograd, 1983), 265–275; *Isti, „Seljačko i agrarno pitanje na Vukovarskom kongresu“, Drugi kongres KPJ. Zbornik radova*, (Slavonski Brod, 1972)). После монографије Жарка Јовановића, у којој је аутор прикупио сазнања из до тада објављених радова и истражио готово све релевантне изворе, више није ни било значајнијих радова посвећених овој теми у историографији. На овом месту свакако треба поменути и раније покушаје синтетичких радова о односу комуниста и сељаштва у међуратном периоду: *D. Bajalica, Komunistička partija Jugoslavije i seljačko pitanje*, (Beograd, 1959), 5–35; *B. Stojisavljević, Komunisti na selu 1918–1937*, (Zagreb, 1959); *B. Dimković, KPJ–SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju*, (Beograd, 1976), 11–21; *I. Stanojčić, B. Dimković, „Borba KPJ za rešenje agrarnog i seljačkog pitanja i izgradnja klasnog saveza radnika i seljaka u kapitalističkoj Jugoslaviji“, KPJ – SKJ Razvoj teorije i prakse socijalizma*, (Beograd, 1979), 78–97. За историју идеолошких ставова према сељаштву посебно је значајна студија: *I. Cifrić, Revolucija i seljaštvo*, (Zagreb, 1980), 139–178, а за истраживаче је корисна и књига *Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima KPJ i KI 1919–1945*, (Zagreb, 1974). Одређене опште податке, без детаљнијих аналитичких објашњења овог комплекса проблема, налазимо у литератури која се бави историјом КПЈ/СКЈ. Видети нпр.: Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, (Beograd, 1985). У релативно новијим студијама Косте Николића посвећеним историји КПЈ: *Болшевиизација КПЈ 1919–1929. Историјске последице*, (Beograd, 1994); *Комунисти у Краљевини Југославији*, (Beograd, 2000), будући да се више баве организационим и изразито политичким питањима, готово да нема ни помена о аграрном и сељачком питању, премда треба рећи да је у процесу болшевиизације КПЈ став о сељаштву био један од најзначајнијих. У односу на досадашња теоријска, неисториографска истраживања, у овој прегледној студији учињен је помак утолико што је у истраживање укључен архивски материјал и други историјски извори потекли од централних партијских органа. У односу на историографске радове, пре свега студију Ж. Јовановића, поред коришћења једног броја извора које Јовановић није укључио у своје обимно истраживање, у овом раду је указано на главни развојни ток ове проблематике, чиме је, упркос сужавању истраживаног поља (није узиман у обзир развој односа према сељачком и аграрном питању код разних локалних партијских организација), постигнута већа прегледност главног тока развоја политике КПЈ према сељачком и аграрном питању. У раду су акцентовани ставови који су били актуелни као званични ставови Партије, као и основни ток сукоба у партијском врху, што је донекле прикрило саму динамику еволуције партијске политике у сељачком и аграрном питању, али је тиме учинило јаснијим кључне тачке те еволуције. Такође, прецизније су одређени и формулисани неки партијски ставови, који су пре тридесет година када је ова тема била последњи пут интензивније истраживана, у другачијим друштвено-политичким околностима, могли да се буду сматрани саморазумљивим.

је најпре теоријско-идеолошко, а затим и практично-политичко питање.<sup>2</sup> Оно је, према оцени Филипа Филиповића из 1926, једно од оних питања „око којих се окреће цео политички живот Југославије“.<sup>3</sup> Практична политика Партије морала је да следи одлуке партијских форума (конгреса, конференција, пленума), које су зависиле од теоријских поставки, а ове су по питању сељаштва биле предмет великих спорења унутар Партије. „Став КПЈ о националном и сељачком питању био је један од основних повода размимоилажења у руководству“, истицао је касније Ј. Б. Тито.<sup>4</sup> Сељачко питање подразумевало је, заправо, проблематизовање позиције и улоге сељаштва у социјалистичкој револуцији, док је аграрно питање, са њим повезано, подразумевало сплет разних аспеката везаних, пре свега, за земљишну својину.

### *КПЈ и сељачко питање у међуратном периоду*

Суштинско питање које се постављало пред комунисте у погледу сељаштва односило се на могућност политичке сарадње пролетаријата са сељаштвом. Одговор на то питање је карактерисало, најпре, занемаривање револуционарног значаја овог слоја становништва. Чак се и у Резолуцији о аграрном питању усвојеној на Конгресу уједињења 1919. истицало да је „уједињење пролетаријата и сељака у једну класу... немогуће“, иако се уочавала све већа материјална подвојеност међу становништвом села и наглашавало да је задатак „пролетерских организација... да на *пролетерске* (нагласио С. М.) сељачке елементе распрострају свој утицај“ и да их „уведу у борбу против капитализма“.<sup>5</sup> Гласноговорник става о немогућности сарадње био је Живко Топаловић, који је истицао да је „илузорна“ нада да сељак, осим сеоског пролетаријата, може бити „револуционарни савезник“ радништва.<sup>6</sup> Зато се радило на оријентацији ка заједничком фрон-

2 Осим на партијским конгресима и конференцијама, о аграрном и сељачком питању расправљано је и на страницама комунистичке штампе, као и у брошурама разних аутора. У овом приказу држаћемо се пре свега званичне партијске политике према селу и сељаштву, не улазећи у све детаље који се тичу особености приступа овој проблематици код сваког појединачног аутора. Укратко треба рећи да је у КПЈ најпре вођена борба да аграрно и сељачко питање уопште добије „право грађанства“. Затим се отишло даље ка повезивању националног и сељачког питања, махом под утицајем Коминтерне, после чега је трајала борба за дефинисање позиција Партије и њеног програма у погледу аграрног и сељачког питања. Димковић, *н. д.*, 12–13.

3 Могавас (F. Filipović), „Економски и политички плођај Југославије“, *Klasna borba* 1/1926, 43–48.

4 „Значај VIII конференције загребачке организације КПЈ“, *Naše teme* 7–8/1977, 1474.

5 *Историјски архив Комунистичке партије Југославије, II: Конгреси и земаљске конференције 1919–1937*, (Београд, 1950), 12; Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 55–58. Пролетерско сеоско становништво (пролетаризовано сељаштво) чинили су житељи села без сопствене земље, надничари и пољопривредни радници. Они су били тзв. „сеоска сиротиња“, а овај слој сеоског становништва нарочито се омасовљава од краја 19. века, у епохи јачег продирања капитализма на село. Видети: „Аграрни пролетаријат“, *Združni leksikon*, (Београд, 1956).

6 Ж. Топаловић, *Зачеци социјализма и комунизма у Југославију*, (Лондон, 1960), 102–103, према: Cifrić, *Revolucija i seljaštvo*, 156.

ту са сеоским пролетаријатом и сиромашним сељацима, а не на широком савезу радника и сељаштва.<sup>7</sup> Одјек оваквог става налази се и у писму Извршног одбора Социјалистичке радничке партије Југославије (комунисти) из новембра 1919. године у којем се месним организацијама поручује да је потребно да оживе свој рад на селу, будући да се у новим послератним околностима очекује да ће „пролетаризовање сеоских маса ићи невероватном брзином“.<sup>8</sup>

Ограниченост на сељачки пролетаријат као савезника индустријског пролетаријата био је доктринарни став социјалдемократских партија,<sup>9</sup> којем је само компромисно придружено искуство Октобра,<sup>10</sup> а у суштини супротан лењинистичком приступу, који је подразумевао покушај успостављања сарадње пролетаријата и ширих слојева сељаштва, сиромашног свакако, али и средњег, на чему је Лењин посебно инсистирао.<sup>11</sup>

7 *Историја Савеза комуниста Југославије*, 63; Cifrić, n. d., 152–154.

8 АЈ, 507 – СРПЈ(К) 1919/6, „Месној партијској организацији“.

9 Такав став карактерисао је и српску социјалдемократију. Видети о томе: Т. Кацлеровић, *Српска социјалдемократија према сељаштву*, (Београд, 1952); Ж. Јовановић, „Српска социјалдемократија према сељаштву 1903–1914“, *Токови револуције* 4/1969, 157–260; Ј. Марјановић, *Српска социјалдемократска партија и сељаштво*, (Београд, 1970); М. Богдановић, „Српска социјалдемократија и сељаштво“, *Токови* 1–2/1994, (Београд, 1996), 105–124; V. Leković, „Srpska socijaldemokratska partija u agrarnom i seljačkom pitanju“, *Agrarno i seljačko pitanje u savremenim uslovima razvoja socijalizma: (sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju)*, (Kragujevac, 1989), 105–122.

10 *Историја Савеза комуниста Југославије*, 64.

11 Лењинов став према сељаштву је био један од његових најзначајнијих доприноса теорији марксизма и револуционарној пракси комуниста. Први Лењинов познати рад из 1861. године посвећен је сељачком питању. Укратко, у дефинисању ставова руских марксиста према сељаштву Лењин је полазио од тога да царизам треба рушити у сарадњи са *читавим сељаштвом*, а затим да се у револуцији треба *ослонити на сеоску сиротињу*, уз *неутралисање средњег и борбу против крупног сељаштва* (кулака). У следећој „фази“ револуције (у фази НЕП-а), Лењин је заговарао *ослонац на сеоску сиротињу*, *савез са средњим сељаштвом и ограничавање и потискивање сеоских богаташа*. То је била идеолошка парола (слоган) совјетских комуниста у односу према сељаштву све до масовне колективизације која је започела 1929. године. Лењина је посебно занимала проблематика савеза са средњим сељаштвом (са поседом до 10 хектара). О развоју лењинистичког одговора на сељачко и аграрно питање видети: Е. Kingston Mann, *Lenin and the Problem of Marxist Peasant Revolution*, (Oxford University Press, 1983); С. П. Трапезников, *Ленинизм и аграрно-крестњанский вопрос*, 1–2, (Москва, 1967); А. В. Retish, *Russia's Peasants in Revolution and Civil War*, (Cambridge, 2008), 130–137; Carol S. Leonard, *Agrarian Reform in Russia: The Road from Serfdom*, (Oxford University Press, 2011), 142–146. Од Лењинових радова посебно су значајни: „A Draft of Our Party Programme“, *Collected Works*, Vol. 1, (Moscow: Progress Publishers, 1964), 227–254; „New Economic Developments in Peasant Life (On V. Y. Postnikof's Peasant Farming in South Russia)“, *Collected Works*, Vol. 1, (Moscow: Progress Publishers, 1961), 11–74; „The Workers' Party and the Peasantry“, *Collected Works*, Vol. 4, (Moscow: Progress Publishers, 1964), 420–428; „Marxist Views on the Agrarian Question in Europe and in Russia“, *Collected Works*, Vol. 6, (Moscow: Progress Publishers, 1964), 337–347; „The Revolutionary-Democratic Dictatorship of the Proletariat and the Peasantry“, *Collected Works*, Vol. 8, (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1962), 293–303; „Report on Land. Decree on Land“ (Second All- Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies), *Collected Works*. Vol. 26, (Moscow: Progress Publishers, 1964); „Reply To Questions From Peasants“, *Collected Works*, vol.

Другим речима, став КПЈ у основи није био лењинистички.<sup>12</sup>

На Вуковарском конгресу 1920. године поново је дошла до изражаја унутрашња подела у Партији око сељачког питања: док су тзв. центрумашке снаге, на челу са Живком Топаловићем (а којима је био близак и Драгиша Лапчевић, један од првака српске социјалдемократије из периода пре 1918) нагињале социјалдемократији и доследно остајале на становишту против широке сарадње са сељаштвом (осим са сељачким пролетаријатом, беземљашима), левица Партије (Филип Филиповић, Сима Марковић) залагала се за заједничку борбу са полупролетаризованим и ситним сељаштвом, које је сматрано за револуционарни слој сељаштва.<sup>13</sup> Оно што посебно треба подвући јесте да центрумашама заправо ни сеоски пролетаријат нису видели као револуционарну класу, већ као циљну групу за „класно просвећивање“, а не политичко организовање, будући да је и сеоски пролетаријат показивао „сопственичке тежње“.<sup>14</sup> Међутим, обе струје (центрумашка и лева) биле су удаљене од става Коминтерне, која је, под Лењиновим утицајем, истицала и средње сељаштво, а не само сеоски пролетаријат и сиромашне сељаке, као незаобилазног савезника у борби против буржоазије.<sup>15</sup>

На конгресу је превагу однело становиште левике и решено је да се покрене лист *Комунистичко село*,<sup>16</sup> а недуго затим изашла је и прва брошура намењена разјашњењу позиције комуниста сељаштву, која се не упушта у финесе конгресних расправа, већ отворено позива сељаштво у широки савез са пролетаријатом против буржоаске експлоатације.<sup>17</sup> Што се тиче центрумашке мањине, она се огласила у посебној публикацији коју је написао и објавио Ж. Топаловић. На питање да ли „сељак непролетер“

---

26, (Moscow: Progress Publishers, 1964); „The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky“, *Collected Works*, Vol. 28, (Moscow: Progress Publishers, 1974), 227–325; „The Middle Peasants“, *Collected Works*, Vol. 29, (Moscow: Progress Publishers, 1972), 246–247; „Theses on the Agrarian Question“, *Second Congress of the Communist International. Minutes of the Proceedings*, Vol. II, (New Park Publications, 1977). После Лењиново смрти као аутентични „тумач“ његових ставова наметнуо се Стаљин, који је написао већи број радова у којима разјашњава лењинистичко виђење сељачког и аграрног питања: J. V. Stalin, „The Party's Three Fundamental Slogans on the Peasant Question. Reply to Yan“, *Works*, Vol. 9, (Moscow, 1954), 207–223; „Lenin and the Question of the Alliance with the Middle Peasant“, *Works*, Vol. 11, (Moscow, 1954), 214–225. (Сви списи Лењина и Стаљина који су овде наведени доступни су на интернет страници која садржи дела класика марксизма <https://www.marxists.org/>)

12 *Nacionalno i seljačko pitanje*, 6.

13 Детаљније: Јовановић, *KPJ prema seljaštvu*, 90–10; Isti, „Seljačko i agrarno pitanje na Vukovarskom kongresu“, 167.

14 Јовановић, *KPJ prema seljaštvu*, 97.

15 *Nacionalno i seljačko pitanje*, 4.

16 M. Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: 1918–1929*, (Beograd, 1979), 37. Часопис је излазио од октобра до децембра 1920. (осам бројева), али примерке часописа аутор овог рад није пронашао.

17 Ж. Јовановић, *Село и комунизам*, (Београд, 1920). Реч је о збирци текстова које је популарним стилем објавио др Живко Јовановић у *Радничким новинама*.

може бити савезник пролетаријата у револуционарној борби, Топаловић је и даље одговарао одрично, тврдећи да Партија једино може да сељаку помогне да с временом схвати да му у капитализму неминовно прети пропаст (губитак поседа), да му помогне да се културно уздиже, да заступа његове интересе против буржоаске експлоатације (против зеленаша, високих пореза). Топаловић је посебно истицао да Партија не може сељаку помоћи да се подигну цене пољопривредних производа, јер се тиме оптерећује градски пролетаријат.<sup>18</sup>

После Вуковарског конгреса интензивирала се донекле партијска политика на селу, што је дало резултате и на изборима за Конституанту. У кампањи пред изборе јасно је наглашено да агитацију треба водити „међу сеоском сиротињом и сеоским пролетаријатом“ и истицати парољу: „Фабрике и радионице радницима земљу *сеоској сиротињи*“ (нагласио С. М.).<sup>19</sup> КПЈ је освојила на изборима, као четврта по снази, 198.736 гласова, од чега је, према прорачунима Жарка Јовановића, на селу добила чак 144.695 гласова.<sup>20</sup>

Обзнана је прекинула легалну активност КПЈ.<sup>21</sup> Прелазак на илегални рад захтевао је промену тактике и према сељачким странкама, о чему је сачуван веома речит документ, у којем се партијским активистима препоручује да треба индиректно подржавати лева крила сељачких партија, али да при „индиректном искоришћавању револуционарних елемената у сељачком покрету“ треба „насупротив његовој конфузности, колебљивости, принципијелно-тактичкој неодређености, државно-правним заблудама, илузијама у буржоаску демократију и племенско-сепаратистичким тежњама истицати јасне и конкретне комунистичке паролe.“<sup>22</sup> Ово је била најава напуштања такозваног „секташког“ става према сељачким партијама.<sup>23</sup>

Са друге стране, настављајући легалну активност као Независна радничка партија Југославије (НРПЈ), нова партија је за своје сеоске секције

18 Ж. Топаловић, *Акциони програм*, (Вуковар, 1920), 25, 26. „Сељак непролетер“ је сељак који поседује земљу и према томе делује као робни произвођач – најчешће ситни и по томе се разликује од сељачког пролетаријата.

19 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1920/15, Упутство ЦК КПЈ партијским организацијама пред изборе 1920. године.

20 Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 119.

21 *Историја Савеза Комуниста Југославије*, 76–77. О парламентарној борби Симе Марковића против Обзнане видети: М. Радојевић, „Сима Марковић против ‘Обзнане’ (1920–1921)“, *Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Симе Марковића*, (Београд, 2013), 91–115

22 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1921/1–2, Резолуција о политичкој ситуацији.

23 Појам *секташки* у речнику комуниста означава крут, доктринаран став према неком питању. Секташки ставови су, дакле, они ставови који су привидно идеолошки беспрекорни, али који заправо својом нефлексибилношћу представљају застрањивање у догму, насупротив дијалектичком односу према друштвеној стварности. Супротност секташком ставу је *опортунистички* став. Он подразумева одступање од битних принципа марксизма и партијске дисциплине, иако се и даље представља као теоријско-идеолошки исправан.

предвидела задатак да скупљају податке о стању сиромашних сељака, о њиховим потребама и да обавештавају о томе партијске централе. Сељацима је нарочито требало указивати на разлике у интересима сиромашних сељака и сеоских капиталиста, односно на истоветност интереса првих са пролетаријатом.<sup>24</sup> Дакле, требало је и међу самим сељаштвом раширити лењинистичку концепцију о диференцијацији сељаштва. Пошто је било јасно да је реч о новој организацији комуниста, режим јој је стварао велике тешкоће, што је, уз организационе слабости, довело до изборног дебакла 1923. када је НРПЈ освојила само 1,1% гласова,<sup>25</sup> а странка је наредне године забрањена.

У међувремену, од 1922. до 1924. одржане су три земаљске конференције КПЈ. Нарочито је на Другој партијској конференцији критикован недовољан рад Партије на селу после Обзнане и Закона о заштити државе. На истој конференцији је начелно поновљено да је савез са сељаштвом неопходан за победу пролетаријата над буржоазијом.<sup>26</sup>

Док Вуковарски конгрес 1920, као и Прва и Друга партијска конференција 1922. и 1923. године нису донеле веће промене у партијској политици према сељаштву, Трећа земаљска конференција из јануара 1924. уноси значајне новине. Партија, која је до тада занемаривала лењинистички приступ сељачком питању у доминантно аграрном друштву,<sup>27</sup> приступ који је подразумевао савез радништва и широких слојева сељака, нарочито средњих, значајно је променила своја становишта. Будући да је Партија постала „свесна да ће она, у једној више или мање блиској будућности, повести радне масе у борбу бротив целокупног буржоаског поретка“, стало се на становиште да је пролетаријат револуционарна класа „само под условом ако је она авангарда свију радних и експлоатисаних маса и ако ступи и ради као њихов вођ у борби за обарање експлоататора“. Оцењујући, даље, да по завршетку светског рата „сељаштво више није оно што је било пре рата“, Партија је истицала да „широки слојеви радног сељаштва могу да бране своје интересе само у најтешњем савезу са револуционарним пролетаријатом“.<sup>28</sup> То су, уосталом, били и ставови Коминтерне, која је од КПЈ захтевала да прилагоди своју политику политици ове интернационалне комунистичке организације.<sup>29</sup> Од Треће земаљске конференције мења се, дакле, однос према сељаштву, па иако се и даље истиче да су „сиромашни

24 „Основне форме партијских организација“, *Историјски архив* II, 299.

25 Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 130.

26 *Исто*, 131–132.

27 *Nacionalno i seljačko pitanje*, 6.

28 „Политичка ситуација и непосредни задаци“, *Историјски архив* II, 64–65.

29 На Другом конгресу Коминтерне јула–августа 1920. усвојен је и документ „Тезе о аграрном питању“, у којем је сељаштво јасно диференцирано на: сеоски пролетаријат, сиромашно (полупролетаризовано) сељаштво, ситне сељаке, средње сељаке, богате сељаке. „Theses on the Agrarian Question“, *Second Congress of the Communist International. Minutes of the Proceedings*, (New Park Publications, 1977).

и полупролетаризовани сељаци и сеоски пролетери“ они слојеви чији су интереси најтешње везани са интересима радничке класе,<sup>30</sup> у партијској резолуцији о сељачком питању први пут се јављају и средњи сељаци као део фронта незадовољног сељаштва и тиме потенцијални саборци.<sup>31</sup> Посебно је експлицитан био Коста Новаковић, који је пред конференцију писао да, поред сиромашних сељачких слојева, предмет пажње Комунистичке партије треба да буде и средње сељаштво „које не експлоатише туђу радну снагу“.<sup>32</sup> Трећа конференција КПЈ донела је и позив за сарадњу са сељачким партијама у циљу настанка радничко-сељачке владе, што је био наставак раније изражене тенденције (од 1921) за променом у односу на дотадашњи секташки став према сарадњи са другим опозиционим партијама.<sup>33</sup> Тако се и у партијским прогласима после Треће конференције појављује акциона парола о савезу радника и сељака.<sup>34</sup>

Двадесетих година 20. века такође је важно било повезивање националног и сељачког питања, при чему су комунисти у илегални нарочито видели своју шансу у „капитулацији“ Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС) пред монархијом и буржоаским поретком (кидање веза са Крестинтерном).<sup>35</sup> Централни комитет КПЈ је сматрао да је дошао тренутак да се „прекине са досадањим абстрактним истицањем националног питања и питања савеза са сељаштвом“ и да се крене у отворену борбу за рушење власти „капиталиста и велепоседника“ у заједничком радничко-сељачком фронту.<sup>36</sup> Први задатак Партије на том путу био је заиста први – успостављање саме организације на селу и израда аграрног програма.<sup>37</sup> Међутим, Партију су у наредном периоду раздирали унутрашњи сукоби, тако да су организациона партијска питања потиснула активну полити-

30 Марксистичка диференцијација сељаштва је постала све разуђенија, па се о сељаштву које је потенцијални савезник пролетаријата говори следеће: „Данас на селу живе: пољопривредни најамни радници, који се издржавају најамним радом, полупролетери и сиромашни сељаци, који се издржавају делом најамним радом у привредним, индустријским и разним другим капиталистичким предузећима, а делом тиме што обрађују свој ситан комад земље који им даје тек један део животних намирница, ситни сељаци, мали поседници, који као власници или закупци малих комада земље таман покривају потребе своје породице и свога господарства, а да не искоришћују туђу радну снагу“ (нагл. С. М.). „Политичка ситуација и непосредни задаци“, *Историјски архив* II, 65.

31 „Резолуција о аграрном питању у Југославији и о раду на селу“, *Историјски архив* II, 79; *Nacionalno i seljačko pitanje*, 15. Овде треба нагласити да се средње сељаштво не помиње као могући савезник експлицитно, већ се помиње као такође угрожена категорија, услед неповољних прилика на селу, из чега се могло закључити да се у Партији, како су се неки чланови руководства и изјашњавали, рачуна и са средњим сељаком.

32 К. Новаковић, „Аграрно питање у Југославији“, *Борба*, бр. 1, август 1923, према: Јovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 135.

33 Исто, 134. „Резолуција о аграрном и сељачком питању“, *Историјски архив* II, 80.

34 Видети нпр: АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1925/2, Проглас ЦК КПЈ из јануара 1925. године, који се по први пут завршава и паролом „Живео савез радника и сељака!“ АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1925/2.

35 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1925/7, „Тезе о политичкој ситуацији“.

36 Исто.

37 „Резолуција о аграрном питању у Југославији и о раду на селу“, *Историјски архив* II, 81–82.



ку, не само на селу.<sup>38</sup> Марта 1924. био је сазван партијски пленум на којем је потврђена линија заузета на Трећој конференцији, а истакнут је нарочито задатак Партије да се ангажује у „аграрним заједницама“.<sup>39</sup> Плодови измењених ставова по сељачком питању убрзо су се местимично осетили: најзначајнији успех постигнут је у Далмацији, где су комунисти учествовали на изборима 1925. на листи радничко-сељачког блока, који је у тој покрајини освојио више гласова него КПЈ 1920, што је био велики успех.<sup>40</sup> Међутим, унутарпартијска размимоилажења (између осталог и у погледу аграрног и сељачког питања) привремено су превладана тек на Трећем конгресу, маја 1926. године.<sup>41</sup>

На овом конгресу делегати су дискутовали о резултатима рада Партије по линији одлука Треће конференције о аграрном и сељачком питању, али за ту проблематику није владало нарочито интересовање. Коста Новаковић, који је био одређен за председавајућег Аграрне комисије, поднео је извештај о аграрном и сељачком питању<sup>42</sup> и обавестио учеснике да је на конгресу требало да буде усвојен и аграрни програм Партије, али да је то било немогуће јер „због рђавог рада на селу, немања аграрне комисије код ЦК (Централног комитета - прим. С. М.) и што није био сабран материјал“ нацрт програма није припремљен. При томе, Новаковић је констатовао да се ни радом Аграрне комисије формиране на самом конгресу за потребе израде резолуције о аграрном и сељачком питању већина делегата није „довољно занимала“.<sup>43</sup>

Као новину Трећи конгрес је донео и експлицитно помињање средњег сељаштва као савезника пролетаријата, што је на Трећој конференцији тек назначено. У резолуцијама усвојеним на конгресу више пута се помиње и средњи сељак: „Наша је дужност да развијемо најживљу пропаганду и агитацију међу сиромашним и средњим сељацима“, каже се у једној од усвојених резолуција;<sup>44</sup> у другој стоји да је задатак Партије да „схвати рад међу ситним и средњим сељацима као један од својих важнијих задатака“;<sup>45</sup> у трећој, која се бави организационим питањима, стоји: „При организовању села првенствено се има посветити пажња задобијању пољопривредних радника..., сезонских радника-сељака..., и ситних сељака...

38 *Историја Савеза комуниста Југославије*, 99–100; „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o izveštaju“, *Treći kongres KPJ. Plenarne sednice CK KPJ: (maj-septembar 1926)*, prir. U. Vujošević, B. Gligorijević, (Beograd, 1986), 121.

39 Jovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 138.

40 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o izveštaju“, *Treći kongres*, 127–128. (Све резолуције Трећег конгреса објављене су такође у: *Историјски архив* II, 91–133. Пошто је издање документа из 1986. године историографско критичко издање, овде ће бити коришћен тај новији избор грађе.)

41 „III Конгрес КПЈ“, *Историјски архив* II, 90.

42 Није познато да ли је сачуван текст извештаја.

43 „Дискусија К. Новаковића на Трећем конгресу КПЈ“, *Treći kongres*, 102–103.

44 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o političkoj situaciji i zadacima Partije“, *isto*, 146.

45 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o agrarnom i seljačkom pitanju“, *isto*, 171.

Око овог језгра ваља груписати и средње сељаке<sup>46</sup>. Пред Партију је постављен и задатак да она мора постати организација „радничких маса, у чију снагу угњетене сељачке масе могу да верују“<sup>47</sup>. Потврђујући још једном став о важности сарадње са ситним и средњим сељаштвом, Филип Филиповић је истицао да је „партија у односу према сељачком покрету напokon пошла путем лењинизма“, чиме су отклоњене препреке за успостављање сарадње сељаштва и бољшевика.<sup>48</sup>

Развијајући све већи осећај за сељачко и аграрно питање, комунисти су овој проблематици прилазили са све више аналитичности. Бавећи се аграрном кризом и погоршавањем положаја сељаштва од 1925. године, они су указивали на све веће отварање „маказа цена“ између пољопривредних и индустријских производа и на то да суноврат куповне моћи сељаштва изазива и индустријску кризу, пре свега због оскудице обртног капитала.<sup>49</sup> Рудиментарна економска анализа завршавала се политичком поруком: „јасно је да ће се положај сиромашних и средњих сељака стално погоршавати и стварати све повољније објективне услове за борбени савез радника и сељака“.<sup>50</sup>

Међутим, Партији је и даље недостајала акција. Коминтерна је априла 1928. године прекоревала КПЈ што, између осталог, није искористила ситуацију у којој „упропашћивање сељаштва подсећа на оно отворено плачкање које се у земљама ранијег капиталистичког развоја вршило у епохи првобитне акумулације капитала, претварајући с великим порезима милијуне сељака у до коже опљачкане просјакe“. Према оцени Коминтерне „вођство партије постало је парализовано и претворило се у један стални дискусионички клуб“. Коминтерна је зато подстицала КПЈ да крене „дубље у народ“.<sup>51</sup>

Четврти конгрес Партије новембра 1928, сазван на иницијативу Коминтерне,<sup>52</sup> потврдио је исправност става о савезу радника и сељака, додатно наглашавајући да је „борба буржоазије и пролетаријата за сељаштво“ најважнија тема.<sup>53</sup> На конгресу су изоштрени ставови о важности савеза са средњим сељаком и нарочито је наглашена потреба одвајања сељаштва од „сељачких“ и „аграристичких“ идеологија и његова политичка артикулација од стране КПЈ.<sup>54</sup> Тражени су, међутим, путеви реализације тог става,

46 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o organizacionim pitanjima“, *isto*, 184–185.

47 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o izveštaju“, *Treći kongres*, 126, (objavljeno и као: „Rezolucija po izveštaju ЦК“ (поднетом на Трећем конгресу КПЈ), *Историјски архив II*, 96.

48 F. Filipović, „Treći kongres Komunističke Partije Jugoslavije“, *Klasna borba* 1/1926, 44.

49 „Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o političkoj situaciji i zadacima Partije“, 139–140.

50 *Isto*, 140.

51 AJ, 507 – 1928/2, (Писмо Коминтерне) „Члановима Комунистичке Партије Југославије“. Објављено и у: *Класна борба* 7/1928, 327–333.

52 *Isto*.

53 „Резолуција о привредном и политичком положају Југославије и о задацима КПЈ“, *Историјски архив II*, 159–161.

54 *Isto*.

при чему су резултати партијског рада међу сељаштвом били веома различити и варирали од краја до краја.<sup>55</sup> Ипак, и даље се наставила активност прогласима, којима су додаване поједине нове, актуелне теме, као што је краљева диктатура. Увођењем шестојануарске диктатуре 1929. године ситуација се за Партију додатно погоршала. КПЈ је позвала сељаштво на оружани устанак, али без успеха. „Цела њена директна борба“, пише Ж. Јовановић, „свела се на издавање летака и прогласа радном народу града и села.“<sup>56</sup> Појачао се и притисак режима на оне сељаке за које се знало да су комунисти или блиски комунистима. Проваљиване су партијске организације на селу, хапшени активисти и симпатизери.<sup>57</sup>

Партија у целини, а нарочито њене крхке сеоске структуре доживеле су велике ударе и до 1933, у доба највеће аграрне кризе на селу, партијски рад у сеоској средини је готово сасвим замро. Консолидација почиње 1933–34. године. Одржавају се локалне и покрајинске конференције и пленуми, а о сељачком питању се расправља у духу раније усвојених смерница о савезу радника и сељака, и у томе нема значајније промене. Партијским организацијама је скретана пажња да утицај КПЈ расте, али да је организационо неартикулисан и да се читава борба сељаштва „против војно-фашистичке диктатуре, против пљачкања и израбљивања од стране капиталиста, банака, зеленаша и њихове државе“ одвија спонтано „без организованог и комунистичког руководства“. Због тога је свим партијским организацијама стављено у задатак да се активирају на селу и посвете руковођству сељачке борбе „највећу пажњу“.<sup>58</sup>

У духу Четвртог конгреса, све је више повезивано национално и сељачко питање, што је видљиво и на Четвртој земаљској конференцији децембра 1934, на којој је усвојена посебна Резолуција о раду и задацима међу сељацима и национално-угњетеним масама.<sup>59</sup> Ово повезивање имало је смисла утолико што се радило о доминантно сељачким народима. Такође, главни форум Партије је захтевао, уз оцену да је рад на селу био „незадовољавајући“, да се поведе одлучна борба против потцењивања сељачког питања и поновљени су позиви за оснивање партијских организација на селима и сл.<sup>60</sup> У документима Четврте конференције наглашава

55 Jovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 216.

56 *Исто*, 194.

57 *Исто*, 195–196.

58 Разрађени су и начини за активацију Партије на селу: повезивање са старим члановима који су изгубили везу са Партијом; окупљање градских радника који имају везе са селом; активирање радника који су пореклом са села да захтевају интензивније везе са својом средином путем радничких возова и других начина транспорта, како би комуникација учестала; одржавање везе са радницима који су од полиције прогнани у своја села; искоришћавање већих сеоских скупова за пропагандне активности; изледи градских радника на села и склапање познанстава са борбеним сељацима., АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1933/12, „Инструкција ЦК КПЈ за рад у масама“.

59 Jovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 220.

60 *Исто*, 221.

се све тежи положај сељаштва (пад цена пољопривредних производа, не-сразмерно велики порези, осиромашење радног сељаштва,<sup>61</sup> све већи број принудних наплата – оврха, глад која „хара у већини сељачких колиба“) али је видљиво „замагљивање“ класне диференцијације на селу кроз позив на револуционарну, оружану борбу „радника, сељака и угњетених народа“ против „фашистичке диктатуре“.<sup>62</sup> Другим речима, Партија је рачунала на ширење базе на селу, имајући у виду и све оне сељаке којима прети пролетаризација, али и на шири савез са сељаштвом „угњетених народа“, чак и без обзира на класну припадност.

На Четвртој конференцији посебно су акцентована организациона питања рада Партије на селу. Врло аналитично разматрајући узроке дотадашњих неуспеха (од општег потцењивања рада на селу, преко слабости и мало-бројности партијских организација, ограничавања на уопштenu пропаганду и величање СССР-а уместо преузимања руковођења свакодневном борбом сељаштва, занемаривања рада међу сеоским пролетаријатом, неповезаности градских организација са селом, непознавања сељачких захтева, одсуства умешности за искориштавање легалних видова борбе за сеоске масе, недовољне заступљености проблема села у партијској штампи, па све до несхватања опасности од фашизма и буржоаске опозиције као „бремзера сељачке борбе“), партијским организацијама су постављени задаци за даљу активност међу сељаштвом, уз наглашен дух Четвртог конгреса КПЈ у смислу повезивања националног и сељачког питања.<sup>63</sup> Сељаштво је позивано да и само организује „сељачке одборе“ из редова радног сељаштва, пољопривредних и сезонских радника, који би руководили акцијама против „пореске пљачке, заплијена и дражбе, против терора и фашистичких банди“.<sup>64</sup>

61 *Радно сељаштво* чине они сељачки слојеви који не експлоатишу туђу радну снагу, укључујући ту и део средњих сељака.

62 „Одлука о извјештају ЦК и задаћама Партије“, *Историјски архив* II, 220–232; „О задаћама рада међу сељацима и национално угњетеним масама“, *исто*, 247–255. У суштини, радило се о „слојевитом“ приступу тактичким задацима Партије, о чему речито говори следећи цитат: „Пролетаријат и његова авангарда (КПЈ – прим. С. М.) могу побједити у **првој фази револуције** (истакнуто у оригиналу – С. М.) и извршити њене задаће (уништење монархије, остварење права на самоодређење угњетених народа, искорјењивање свих преостатака феудализма, стварање радничко-сељачке власти у земљама Југославије), само под условом остварења своје руководеће улоге и изолације буржоазије и њених партија *од основних маса сељаштва (сиромашно и средње сељаштво) уопће*, и буржоазије угњетених народа и њених национално споразумашких и национално-фашистичких партија и група *од национално угњетених маса, напо*се (нагл. С. М.)“. У цитираном одељку нарочито је важно наглашавање „прве фазе револуције“, што подсећа на Лењиново становиште о савезу са читавим сељаштвом против царизма, такође у „првој фази револуције“ (видети нап. 10). Међутим, КПЈ је „особито међу угњетеним народима“ ипак видела и класну диференцијацију, односно издвајање „истински борбених елемената радног сељаштва, градске ситне буржоазије и интелигенције“. „О задаћама рада међу сељацима и национално угњетеним масама“, 247, 251.

63 „О задаћама рада међу сељацима и национално угњетеним масама“, 253–255; „Акциони програм Комунистичке Партије за село“, *Историјски архив* II, 260–266.

64 „Акциони програм Комунистичке Партије за село“, 263–264.

У наредном периоду у партијским документима није посебно разрађивано сељачко питање. У бурним унутрашњим превирањима, када се Партија дотицала сељачког питања, углавном су понављана општа места о потреби активирања међу сељаштвом и развоја народнофронтовске концепције.<sup>65</sup> Почетком 1937. на седници ЦК КПЈ усвојен је документ „Рад на селу и организационе форме тога рада“ у ком се захтева појачавање пропагандног рада на селу и посебно истиче потреба инфилтрације комуниста у све организације где је то могуће, укључујући и фашистичке, како би се оне разбијале.<sup>66</sup> Већа самосталност у раду покрајинских комунистичких партија (после 1937. године) требало је да доведе до бољих резултата и на селу, али се то није десило. На изборима 1938. КПЈ је наступила као Странка радног народа и освојила само 19.410 гласова.<sup>67</sup>

Конечно, главне смернице о савезу радника и сељака разрадио је 1939. Едвард Кардељ, члан новог партијског руководства, образлажући да будућа народна власт може бити само „власт радника и сељака“. Кардељ је изричито као савезнике пролетаријата означио и ситне и средње сељаке. Осим тога, он је у овом раду нарочито напао концепцију о „јединству села“ као буржоаску демагошку флоскулу, подвлачећи још једном недвосмислен партијски став о исправности лењинистичке диференцијације сељаштва на сиромашне, средње и богате сељаке.<sup>68</sup>

Дотадашњи неуспеси партијске политике на селу подстакли су нове критике код руководства на Петој земаљској конференцији 1940, која је констатовала да се партијски програм на селу веома слабо спроводи, да има секташког односа према сељаштву, да се и даље ради само са сеоским пролетаријатом.<sup>69</sup> Зато је Петар Стамболић на конференцији дао својеврсну акциону парољу: „Шест дана радиш, а седмог у село!“<sup>70</sup>

### *КПЈ и аграрно питање у међуратном периоду*

Један он најважнијих аспеката односа КПЈ према сељаштву односио се на питање сељачке земљишне својине. Како с правом констатује Б. Димковић, за КПЈ је основни циљ била „радикална промена земљи-

65 „Резолуција ЦК Комунистичке Партије Југославије“ (март 1935), *Историјски архив*, 346; „Пленум Централног комитета КПЈ“ (јун 1935), *исто*, 352; „Одлука Политбироа ЦК КПЈ о задаћама Комунистичке партије Југославије послје VII конгреса Комунистичке интернационале“ (август 1935), *исто*, 364, 370; „Положај у земљи и задаће КПЈ“ (април 1936), *исто*, 385, 393. Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 225–257.

66 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1937/6, Рад на селу и организационе форме тога рада.

67 Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 251, 254.

68 О савезу радника и сељака видети посебно: Е. Kardelj, „За борbeni savez radnika i seljaka“, *O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu* 1, (Београд, 1983), 137–151. (Чланак је прво објављен у: *Proleter* 5–6/1940, 3–7)

69 Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 288–292.

70 (Дискусија П. Стамболића), „Zapisnik sa Pete konferencije“, *Peta zemaljska konferencija КПЈ: (19–23. oktobar 1940)*, прир. Р. Damjanović, М. Bosić, D. Lazarević, (Београд, 1980), 213.

шносвојинских односа<sup>71</sup>. У основи, и диференцијација сељаштва на сеоски пролетаријат, полупролетаријат, сиромашно, средње и богато сељаштво била је извршена према власништву над земљом као главним средством за производњу. У том контексту, у аграрним плановима КПЈ реферише се на два, међусобно повезана питања: на аграрну реформу и на земљишну својину у будућем социјалистичком друштву. Предлози за решавање првог питања, што је била главна преокупација Партије у погледу аграрне проблематике,<sup>72</sup> зависили су од разумевања динамике решавања питања земљишне својине – постепена промена ка социјализацији земљишних поседа или социјализација земље у револуцији.

Велико разилажење делегата на Конгресу уједињења 1919. (практично једино озбиљније разилажење) односило се управо на предлог о начину извођења аграрне реформе. Јасан став заузет је једино по питању поседа феудалног порекла, захтевом за њихово безусловно одузимање без надокнаде власницима. Међутим, око судбине тих одузетих поседа није било сагласности: док је десница Партије тражила поделу земље сељацима, левица је изнела предлоге за социјализацију велепоседа и то не само феудалног већ и капиталистичког порекла, што је десница оценила као утопију.<sup>73</sup> Отуда се у „Практичном акционом програму“ истиче само захтев за укидање феудалне својине и то без надокнаде, као и подела те земље сељацима „који земљу стварно обрађују“.<sup>74</sup> О природи и начину те поделе не говори се ништа.

Међутим, док је Драгиша Лапчевић бранио становиште о неопходности извршења аграрне реформе у смислу поделе/парцелације феудалне земље сељацима, далматински социјалисти су се томе супротстављали радикалним захтевом за национализацију земље по угледу на СССР.<sup>75</sup> Да би се избегао већи расцеп, на предлог Филипа Филиповића, за Акциони програм је прихваћена Лапчевићева резолуција, али уз следећу стилизацију у односу на аграрну реформу: „цео посао око поделе и организације рада на велепоседима поверава се сељачким већима која образују сви они који на тим имањима раде“.<sup>76</sup> Таквом формулацијом избегнуто је заузимање става према начину извођења и, што је важније, очекиваним резултатима аграрне реформе (подела земље или социјализација), али је усвајање

71 Димковић, *КПЈ–СКЈ о аграрном и сељачком питању*, 13.

72 Cifrić, *n. d.*, 153.

73 Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 61–64.

74 „Практични акциони програм“, *Историјски архив* II, 14.

75 *Историјски архив* IV, 195, према: Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 61. Далмација је, несумњиво, била покрајина са једном од најкомплекснијих аграрно-својинских структура у Југославији, а у њој је аграрна реформа најкасније добила коначне обресе, углавном у корист велепоседника. Нерешеност аграрног питања, затим његово дуготрајно одлагање и, коначно, врло неповољно решење почетком 30-их (са становишта интереса сиромашног сељаштва да добије земљу) морали су утицати на далматинске комунисте да у овом питању заузму радикалан став о потреби национализације земље.

76 „Резолуција о аграрном питању“, *Историјски архив* II, 22.

Лапчевићевог нацрта као основе одражавало и став о томе да у партијском програму ипак нема простора за радикалне идеје у погледу земљишне својине у смислу експропријације капиталистичких велепоседа. Но, у другом документу, односно у „Подлози уједињења“, експлицитно се наводи да се једино преласком приватне у друштвену својину и капиталистичке робне производње „у социјалистичку продукцију“ може постићи да „велико газдинство и принос од друштвеног рада (...) постану и за оне класе које су досада биле експлоатисане (...) извор највећег благостања“.<sup>77</sup> Због ове подвојености ставова унутар Партије, био је потребан компромис, који се састојао у томе да се начин поступања са одузетом феудалном земљом препушта „сеоским већима“, при чему су левица и десница Партије очито очекивале да ће имати утицај на ова већа. Овде такође треба истаћи и Лапчевићеву опаску да „ако се сељак с временом убеди да му је боље у колективу него индивидуално, онда ће он сам приступити добровољно“, а не да буде на то присиљаван.<sup>78</sup>

Дугорочни циљеви Партије у погледу земљишне својине јасније су формулисани на Вуковарском конгресу 1920. године, на ком долази до померања улево у погледу виђења будућности аграрносвојинских односа. Уз нагласак да „ситни поседи неће бити експроприсани“ и да ће класа ситних поседника бити „постепено увучена у социјалне организације“, за велике поседе намењена је другачија судбина. „Одмах после преузимања политичке власти пролетаријат одузима буржоазији средства за производњу“, каже се у Програму КПЈ, уз најаву да ће међу првима предмет „социјализације“ бити велики поседи. „Ови ће се поседи обрађивати модерним алатима и машинама и послужити као пример како треба обрађивати земљу“ и на тај начин „ситни и средњи сопственици на селу увериће се... да је много корисније заједнички, колективно земљу обрађивати (нагл. С. М.)“.<sup>79</sup> На Другом конгресу више нису од експропријације изузумани велики поседи.

Мада је истицано да се сељаштву мора отворено рећи шта су циљеви комуниста, осим уопштених порука о национализацији/социјализацији земље, није било пуно речи о тој мери. Иако је још на Вуковарском конгресу 1920. Живко Топаловић заступао становиште да сељаку треба отворено рећи: „ти се можеш спасити само ако удружиш своју земљу са осталим сељацима“,<sup>80</sup> Филип Филиповић је писао да „не треба сељацима приказивати комунистички програм у целини“,<sup>81</sup> иако партијским програмом заиста

77 „Подлога уједињења“, *Историјски архив* II, 10.

78 Нав. према: Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 62. Није без ироније што ће после Другог светског рата Партија, у основи, заступати управо ово становиште, све до 1949. године, па чак и у току интензивне присилне колективизације.

79 „Програм Комунистичке Партије Југославије“, *Други (Вуковарски) конгрес КПЈ*, прир. У. Вујошевић, В. Ковачев, (Београд, 1983), 83–85; „Програм Комунистичке партије Југославије“, *Историјски архив* II, 35.

80 Ж. Топаловић, *Акциони програм*, (Вуковар, 1920), 25,

81 Ф. Филиповић, „Сељачки покрет и комунистичке партије“, *Класна борба* 4/1927, 19.

није била предвиђена експропријација ситних поседника. Чак и дугорочна перспектива „социјализације“ земље могла је да изгледа сељаштву изразито непривлачна.

Много више него дугорочним пројекцијама, Партија се бавила непосредним циљевима, од којих је нарочито важан био текућа аграрна реформа. На Другом конгресу донекле је конкретизован нешто општији став са Конгреса уједињења у погледу аграрне реформе, особито када је постало јасно да од радикалног решавања аграрног питања путем буржоаске аграрне реформе неће бити ништа. Зато је КПЈ почела да се залаже за радикалну аграрну реформу у контексту буржоаског поретка: „КПЈ ће повести најенергичнију акцију за откривање свих превара и злочина буржоазије при решавању аграрног питања. Она ће (...) радити на потпуном решењу аграрног питања одузимањем свих великих поседа и уступањем, са одговарајућим инвентаром и без икакве накнаде, сељачким већима, која образују они који земљу стварно обрађују“.<sup>82</sup> Говорило се, дакле, и даље само о непосредном циљу одузимања великих поседа, али не и о подели земље сељацима у *власништво*, тако да је и овај конгрес Партије прошао без прецизирања у погледу даље перспективе ситног сељачког поседа.<sup>83</sup>

После забране рада КПЈ и обнове као легалне партије под новим именом (НРПЈ), у званични програм је уврштен захтев да се изврши социјализација свих крупних поседа и да се сви велепоседи са инвентаром разделе сељацима.<sup>84</sup> Овде посебно треба истаћи да је Партија, захваљујући начину на који је влада изводила аграрну реформу, врло брзо изоштрила своја становишта о аграрној реформи у контексту класне борбе. Препознајући у аграрној реформи само средство да се обећањем поделе земље умире незадовољства и револуционарне (у смислу захтева за добијањем земље) тежње сељака, Партија је све више наглашавала захтев за спровођење радикалне аграрне реформе. Истучући да је „тобожња ‘аграрна реформа’ саботирана... на све могуће начине“, она је као свој захтев истакла на Трећој конференцији 1924. године експропријацију свих феудалних и капиталистичких поседа изнад 30 хектара и „давање“ земље сељацима који је обрађују.<sup>85</sup>

Од нарочите је важности и то што је на Трећој земаљској конференцији дошло до изражаја повезивање националног и сељачког питања, па се у конференцијским документима осуђује колонизација у Македонији<sup>86</sup> и уопштено захтева, насупрот владајућој пракси, подела земље „без обзира на веру и народност“.<sup>87</sup> Повезивање националног и аграрног питања нарочито

82 „Rezolucija o političkoj situaciji i zadacima KPJ“, *Drugi (Vukovarski) kongres*, 101.

83 Jovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 99.

84 „Акциони програм НРПЈ“, *Историјски архив* II, 279.

85 „Резолуција о аграрном питању у Југославији и о раду на селу“, *Историјски архив* II, 78, 80–81.

86 „Резолуција о македонском и тракијском питању“, *Историјски архив* II, 76.

87 „Резолуција о аграрном питању у Југославији и о раду на селу“, 81.



је видљиво у документу из априла 1924: продужавајући активност на разјашњавању позиција комуниста према аграрном питању, Централно веће НРПЈ донело је посебну резолуцију, у којој су сумирани поразни резултати дотадашње аграрне реформе и колонизације, односно „тобожње примене Уредбе о аграру“. Критикујући „компромисе и пактове са феудалцима“, партијско Централно веће истиче и колонизацију као неправедан процес, поједнако и према колонистима, за које „нису припремљени ни домови ни средства за обраду“, као и према неспрским народима, утолико што се колонизација изводи „ради денационализације насељених крајева“. Овим ставовима НРПЈ је унела нови дух у свој приступ аграрном и сељачком питању – његово повезивање са националним питањем.<sup>88</sup> У оцени аграрне реформе Партија је још једном потврдила своје „давнашње тврђење“ да владајуће класе „нису никада имале намеру да реше аграрно питање“ и да су реформи прибегле дефанзивно „под притиском маса... очекујући повољнији моменат за себе“.<sup>89</sup>

Поред захтева који се тицао доделе земље, и у погледу постојећих земљишносвојинских односа комунисти су заузели недвосмислен став: Коста Новаковић је говорио о томе да би радно сељаштво требало „ослободити заблуде и страха да ће му радничко-сељачка влада одузети земљу“.<sup>90</sup> Иако је Партија наглашавала да је Русија „једина земља у којој је решено аграрно питање и да нема другог решења осим оног које је спроведено у Русији“, ту није било никакве контрадикције, будући да земља радним сељацима у то време није одузимања ни у СССР-у.<sup>91</sup>

На Трећем конгресу 1926. године, настављајући већ установљену политику у аграрном питању, истакнуто је да КПЈ треба да се стави на чело борбе сељаштва за земљу, а експлицитно се почело говорити да она то није раније учинила јер је „имала погрешан став према сељачким и националним покретима“.<sup>92</sup> Порука са Четвртог и, како се испоставило, последњег

88 „Резолуција по аграрном питању“, *Историјски архив* II, 302–307.

89 „Резолуција по аграрном питању“, 303. Овим оценама КПЈ о карактеру аграрне реформе тешко да може бити илустративније потврде од оне коју је у извештају краљу Александру дао 1929. године министар пољопривреде, истичући да је реформа у своје време била „једна политичка, неодклонива нужда“. Према оцени министра, који је без сумње био противник аграрне реформе, „из бољшевизиране Русије се враћајући заробљеници и зелени кадри у горама били су задојени револуционарним идејама у погледу приватне својине, нарочито својине великог посједа на земљи... да им се је морао отворити неки сигурносни вентил како би се млада нова држава у првим почецима својима могла сачувати од нутарњих потреса бољшевичког значаја. То је једино било могуће обећањем, да ће се путем једне аграрне реформе дијелити земља великих посједа“ (нагласио С. М.). АЈ, Збирка В. Ј. Марамбоа – 19, Министар пољопривреде – Краљу Александру.

90 К. Новаковић, „Аграрно питање у Југославији“, *Борба*, бр. 1, август 1923, према: Јовановић, *КПЈ према сељаштву*, 135.

91 Лењинов *Декрет о земљи* је прогласио конфискацију целокупне земље без икакве компензације, осим земље „обичних“ сељака и козака (*рядовых крестьян и рядовых казаков*). V. I. Lenin, „Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies“; „Reply To Questions From Peasants“, *Collected Works*, vol. 26, (Moscow: Progress Publishers, 1964).

92 „Rezolucija Trećeg kongresa KPЈ o agrarnom i seljačkom pitanju“, *Treći kongres*, 164.

конгреса у међуратном периоду, била је да се Партија залаже за „решење аграрног питања путем аграрне револуције“, односно за конфискацију „целокупне велепоседничке земље и инвентара без икакве одштете и давање те земље са инвентаром радном сељаштву без откупа“.<sup>93</sup>

Пошто је крајем 20-их већ наговештавано разрешење дубиозног аграрног питања у самој Југославији, КПЈ је систематски понављала свој захтев за извођење радикалне аграрне реформе: одузимање земље и пољопривредног инвентара од велепоседника (што аграрна реформа у Краљевини није учинила) и подела свега тога сељацима без икакве надокнаде власницима.<sup>94</sup> О формама тог „давања земље сељаштву“ и даље није било речи.

Ова становишта Партија је у мање-више непромењеном облику понављала све до краја међуратне епохе. На Четвртој земаљској конференцији 1934. године у погледу аграрног питања могла је само да понови дотадашње ставове и захтеве да се сви велики поседи одузму и поделе сељацима.<sup>95</sup> Тако је било и на Петој земаљској конференцији 1940, уз додатно прецизирање да, поред велепоседничке, сељацима треба расподелити и сву земљу других категорија: државна земља, поседи сеоских заједница, поседи „градске буржоазије“,<sup>96</sup> каквих је све више било на селима у другој половини 30-их, што је, у том повећаном обиму, било релативно нова појава.<sup>97</sup>

Тема колективизације отворана је местимично када је тај процес узео маха у СССР-у, после 1928. године. Примера ради, у билтенима које је издавао ЦК КПЈ понекад се помињу грандиозни успеси колхоза и совхоза, уз похвалне речи о „потпуној колективизацији производње“.<sup>98</sup> Међутим,

93 „Резолуција о привредном и политичком положају Југославије и о задацима КПЈ“, *Историјски архив* II, 160–161.

94 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1929/17, Радном народу града и села свију нација Југославије. (Овде је уочљиво истицање националног плурализма, што је било у складу са одлукама Четвртог конгреса.)

95 „Акциони програм Комунистичке Партије за село“, 263–264.

96 „Резолуција Пете земаљске конференције КПЈ“, *Proleter* 1/1941, 11, (резолуција је објављена и у зборнику грађе *Peta zemaljska konferencija*, 221–244). На Петој конференцији Иван Милутиновић је поднео реферат о сељачком и аграрном питању, али тај реферат није сачуван, као ни белешке са дискусије по реферату.

97 S. Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije*, (Beograd, 1961), 68.

98 Видети нпр. бројеве *Билтена ЦК КПЈ* од: 18. 3. 1932. (АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1932/7); 1. 4. 1932. (АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1932/9); 1. 10. 1932. (АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1932/16); 15. 11. 1932. (АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1932/19). Иако се није детаљно говорило о колективизацији, сељаштву је објашњавано како се у СССР-у организују поједини пољски радови, на пример сетва и жетва: „Сви добијају бесплатно од Совјетске државе семе, вештачко ђубриво и велике машине, какве код нас и не постоје. То су ‚Комбајни‘ који истовремено косе, слажу у снопове и врше. Исто тако са стране машине која се тера бензином као аутомобил налази се нешто као бријач. Само што је дуго 4–5 метара. Кад Комбајн иде, овај бријач коси и то површину земље у ширину од 5 метара, а са брзином једне машине. Затим се бријач брзо подигне, баца класје у машину, где их један обруч везује у снопље и одмах се у машини врше. Семе упада у џакове који се аутоматски вежу и бацају на земљу. Долази један аутомобил који скупља џакове. Сем тога, да би брже радили сеје са на неким местима из авиона. Крилатица лети и баца семе. Уместо да човек иде за плугом и да се зноји, он седне на трактор и тера као аутомобил, а трактор оре као намазан“. АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1934/28, „Сељаци који пате од господских гуликожа“. Видети такође: „Vanredni uspesi kolhoza u Krimskoj Republici“, *Proleter* 2–3/1935, 8–9.

ти билтени били су углавном намењени ужем кругу партијског чланства. Нешто шири круг могла је да обухвати илегална партијска штампа, у којој је, примера ради, могло да се прочита: „ми данас имамо не само светску аграрну кризу, него и структурну кризу сељачког газдинства – ситног и средњег поседа“. Ту кризу је могуће решити само настанком крупног газдинства, на два начина: као у капиталистичким земљама на штету ситног и средњег сељаштва, или као у СССР-у, преласком „ка крупном социјалистичком, колективном газдинству у интересу самих сељачких маса“.<sup>99</sup>

На Четвртој земаљској конференцији 1934. године као једна од погрешака рада на селу навођена је и „неправилна агитација за стварање колхоза у првој етапи револуције“.<sup>100</sup> Колико је дисхармоније било у ставовима комуниста по овом питању сведочи чланак у *Сељачкој борби*, органу ПК за Хрватску, у којем се говори о претварању сељака у пролетере, о укидању приватног власништва, о томе да сваки сељак у СССР-у може да има једну краву и једну свињу, да је тамо сва земља колективизована итд. Ови ставови су нападнути у централном партијском гласилу *Пролетеру* веома оштро.<sup>101</sup> Такође, ЦК КПЈ је критиковао као штетно агитовање „за стварање колхоза, у првој фази револуције“.<sup>102</sup>

#### *Поруке и тактика КПЈ према сељаштву*

Ставове Партије требало је на неки начин приближити сељаштву. Иако је у најранијој фази развоја Партија рачунала само на сеоски пролетаријат, на сарадњу је позивала својим прогласима и радно сељаштво уопште, подвлачећи да грађанске странке „лажу“ када говоре да ће кому-

99 М. Moravac, „Agrarna kriza i radno seljaštvo“, *Klasna borba* 17/1931, 30.

100 „О задаћама рада међу сељацима и национално угњетеним масама“, 253.

101 „Што ће нама бесмислено фразирање против приватног власништва уопће као на пр. да се руски сељак ујерно да је власништво у ствари лаж, кад је та тврдња прије свега бесмислица, а друго, кад ми требамо нарочито сељаку да објаснимо да ми нисмо против сваког власништва, већ против капиталистичког и велепоседничког, против приватног власништва на средствима за производњу. Ако ми будемо говорили тако као што се то ради у С(ељачкој) Б(орби) онда ћемо бити вода на млин наших непријатеља, који сељаку говори лажи, како комунисти хоће да отму његово власништво... Запамтите добро другови из С(ељачке) Б(орбе) да ми нећемо сељаку ни земљу одузимати, и ако је она средство за производњу, већ ћемо му дати земљу! Потпуно је нетачно да ми идемо за тим да сви људи (у социјализму) постану радници у смислу пролетера. Зашто сељачка одбијати тиме, а поготово кад то није истина. Много је паметније било објаснити сељаку што је октобарска револуција одмах дала сељаку (поништење дугова, земљу, поништење несносних царских пореза итд.) и надовезати се на то што би му она дала одмах код нас. *Сељаци ће се тек послје претворити у свијесне трудбенике социјалистичког друштва путем добровољног окупљања у задруге, њиховог преваспитавања итд., а на претварањем у раднике пролетере* (нагл. С. М.). Није тачно да у цијелом СССР сви сељаци имају право само на једну краву, једну свињу. То је различито према условима господарства. У сточарским крајевима на пр. на далеко више. Није тачно да то није приватно власништво, већ је то заиста приватно власништво задругара - колхозника, са којим они располажу по слободној вољи.“ „Seljačka borba“, *Proleter* 7-8 /1935, 16.

102 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1937/6, „Рад партијских организација на селу“.

нисти одузети земљу сељацима, док је истина да комунисти желе земљу да им дају.<sup>103</sup> Поводом револуције у Мађарској упућен је проглас у којем се наглашавало да ће велики поседи бити проглашени за општу својину, док се мала имања неће одузимати: „та и мали је пролетер газда“<sup>104</sup> (па то може бити и ситни сељак). У агитацији се ишло и толико далеко да се обећавало сељацима да у комунистичкој држави „неће бити... пореза ни дугова“.<sup>105</sup>

У упутству намењеном партијским активистима пред изборе 1920. године каже се да „малим посједницима треба растумачити... да се њима неће одузимати њихово власништво, него ће се извластити тек богаташи и велепосједници“,<sup>106</sup> што је рефлектовало ставове са Вуковарског конгреса. На половична решења аграрног законодавства међуратне Југославије одговорено је штампањем Лењиновог *Декрета о земљи*, у којем се помиње подела земље сељацима, као и агитацијом међу сељаштвом против велепоседника.<sup>107</sup> Преко партијске штампе, разних брошура<sup>108</sup> и преко плаката и летака, Партија је позивала сељаштво у савез са радницима, а после Обзнане и на револуцију, истичући увек захтев за поделу земље сељацима.<sup>109</sup> Тако се у једном прогласу сељаштво позива да не чека никакве промене одозго, већ да узме „судбину у своје руке“ будући да се краљ и буржоазија неће никада добровољно „одрећи пљачке и сићи са власти“.<sup>110</sup>

У познатом писму из 1928. године, које је било својеврсна иницијатива за сазивање Четвртог конгреса КПЈ, Коминтерна је позвала југословенску партију да пође на село са паролем „сва земља радном сељаштву“.<sup>111</sup> Руководећи се овим захтевом Коминтерне, југословенски комунисти су настојали да се организују одбори радника и сељака, при чему се истичало да „с обзиром на забрану радничких зборова по варошима треба искористити празнике и размилети се по селима, ради тумачења и популарисања“ комунистичких парола, нарочито: „Земља радном сељаштву без откупа! Поништење откупнине за добијену земљу! Поништење сељачких

103 AJ, 507 – ЦК КПЈ 1919/8, Проглас ЦК КПЈ из 1919. године, (вероватно крај 1919).

104 AJ, 507 – ЦК КПЈ 1919/11, (Проглас комуниста, написан у Будимпешти 1919).

105 AJ, 507 – ЦК КПЈ 1920/4, „Радном народу села“.

106 AJ, 507 – ЦК КПЈ 1920/15, „Упутство“.

107 Jovanović, *KPJ prema seljaštvu*, 65–66.

108 Својеврсни резиме ставова комуниста у вези са аграрном реформом представљала је у међуратном периоду брошура Н. Томина (Васо Богданов), *Над гробом аграрне реформе*, (Београд, 1926). Такође је значајан рад Филипа Филиповића: М. Moravac (Filip Filipović), „Agrarna reforma u Jugoslaviji“, 1, *Klasna borba* 6/1927, 20–25; Isti, „Agrarna reforma u Jugoslaviji“, 2, *Klasna borba* 7/1928, 19–24; „Uništavanje seljaštva“, *Proleter* 4/1929; „Kralj i veleposjednici protiv seljaka“, *Proleter* 7/1929; „O agrarnoj reformi“, *Proleter* 11/1930.

109 Видети нпр. летке који се чувају у Архиву Југославије: AJ, 507 – НРПЈ 1924/104; AJ, 507 – ЦК КПЈ 1928/15; AJ, 507 – ЦК КПЈ 1930/4; 1931/1, 2, 3, 6; AJ, 507 – ЦК КПЈ 1932/14; AJ, 507 – ЦК КПЈ 1932/26; AJ, 507 – ЦК КПЈ 1933/14.

110 Dimković, *n. d.*, 114–115.

111 AJ, 507 – 1928/2, (Писмо Коминтерне) „Члановима Комунистичке Партије Југославије“. Објављено и у *Класној борби* 7/1928, 327–333.

пореских дугова! Ослобођење сељачке сиротиње од пореза!“ и др.<sup>112</sup> Овим паролама КПЈ је показала да жели да искористи добро познате проблеме који су тиштили сељаштво.

На примедбе које су се често чуле да је радикална аграрна реформа бољшевизам, комунисти су, уз ироничан призив, одговарали да нико није толико агитовао у корист бољшевизма међу сељаштвом као они који су поделу земље сељацима проглашавали за бољшевичку меру.<sup>113</sup> Разрађујући нешто детаљније методе агитације, ЦК КПЈ сугерише активистима на селу 1933. године да истичу конкретне захтеве: „Агитирајући за конфискацију земље и расподелу сељацима велепоседничке земље са инвентаром, наши другови треба да говоре не у опће ‘тражимо конфискацију земље’, него одређено: тражимо да се конфискује земља велепоседника Х... и да се раздијели сељацима“.<sup>114</sup>

Стални захтев Партије било је укидање откупа за земљу добијену аграрном реформом, повраћај новца, укидање посредних пореза, поништавање зеленашких дугова, јефтин државни земљораднички кредит, праведнија пореска политика. Партија је поздрављала одлуке сељака да не плаћају порезе и камате на зајмове, али се увиђало да је неопходно и заштитити сељаке од пленидбе имовине.<sup>115</sup> Месне сеоске организације биле су задужене да у случају пленидбе имовине сељака организују сељачке групе које би то спречавале, тј. да „учествују у изјуривању егзекутора и жандара“, па чак и да се сукобе са њима ако је потребно.<sup>116</sup>

Партија је реаговала и на оснивање Привилеговане аграрне банке,<sup>117</sup> 1929, упозоравајући сељаке на то да је банка основана искључиво у интересу богаташа и да ће преко ње „богати сељаци и велепоседници куповати уз јефтину цену земљу од презадужених средњих и сиромашних сељака. Место помоћи сељаку, ова банка ће многог сељака, који има нешто земље, оставити без ње“.<sup>118</sup>

Колективизација или социјализација земље нису помињане у бројним прогласима упућиваним сељаштву, на шта је несумњиво морало ути-

112 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1928/5, Билтен ЦК КПЈ. (Слично и проглас: „Браћо, сељаци!“ у коме се каже: „Угледајте се на нашу браћу Русе, како су они у борбеној заједници са радницима освојили земљу и своја права“. АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1928/15).

113 Томин (Васо Богданов), *н. д.*, 13.

114 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1933/12, „Инструкција ЦК КПЈ за рад у масама“.

115 *Исто.*

116 *Исто*; АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1937/6, „Рад на селу и организационе форме тог рада“.

117 Привилегована аграрна банка основана је 1929. године са циљем да буде централна установа за решавање проблема сељачког кредита и сељачких дугова. О томе видети: D. Gnjatović, *Privilegovana agrarna banka: prilog istoriji poljoprivrednog kredita Srbije 1836-1947*, (Beograd, 2013).

118 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1930/4, „Радном сељаштву свију народа Југославије“. (Овде се очито мисли на суспензију прописа о окућњу у пословању сељака са ПАБ. О томе видети: D. Gnjatović, „Prvi zadatak Privilegovane agrarne banke: refinansiranje zemlјoradničkih dugova“, *Bankarstvo* 3-4/2011, 22).

цати и промовисање *нове економске политике* у СССР-у до 1928. године,<sup>119</sup> која је значила својеврсну рестаурацију капиталистичких односа на селу и заустављање револуционарних процеса, што је свакако била и колекивизација. На изостављање „обећања“ да ће земља бити национализована односно социјализована засигурно је утицала и чињеница да је на југословенском простору, за разлику од СССР-а, постојало релативно укореењено приватно власништво на земљи.

Током прве половине 30-их година ситуација на селу није била ни приближно задовољавајућа са становишта партијског руководства. Тако је 1933. ЦК КПЈ упозоравао да се партијске сеоске организације „не смију ограничити само на ширеење утицаја путем летака, као што се је до сада у већини случајева догађало“.<sup>120</sup> Партијски лист *Пролетер* писао је 1935. прекорно о дотадашњем учинку и да се „без јаке мреже партијских организација и ћелија на селу не могу освојити сељачке и национално-угњетене масе“. Централни партијски лист констатовао је, штавише, да систематски рад на селу заправо још није ни почео.<sup>121</sup> Тако се и усвојено становиште о савезу радника и сељака није могло у пракси реализовати.

Конечно, када се говори о КПЈ, не треба никада заборавити да је реч о партији која је априла 1941. имала око 8.000 чланова, али се пред јулски устанак тај број попео на око 12.000, при чему се нарочито повећао број чланова на селу.<sup>122</sup> Тако се испоставља да је партијска политика према селу почела да се нешто успешније реализује тек после окупације Југославије.

### Закључак

Комунистичка партија Југославије, осим у кратком периоду на самом почетку деловања, никада није занемаривала сељачко и аграрно питање, али у том погледу није током читавог међуратног раздобља сасвим пречистила своје ставове. Због неповерљивог односа према сељаштву и због пристајања уз парламентарни начин борбе, она није искористила револуционарни али неартикулисани покрет сељачких маса 1918–1921. године. Ипак, КПЈ је успела да задобије значајну подршку на селу, о чему говоре и резултати на изборима за Конституанту 1920.

До Треће земаљске конференције 1924. и Трећег конгреса 1926. политика Партије према сељачком и аграрном питању се тешко окретала

119 Нова економска политика значила је тактичко одступање са револуционарног курса у аграрном питању, тако да до 1928. године у СССР-у није било колективизације. О томе видети: *Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture*, eds: S. Fitzpatrick, A. Rabinowitch, R. Stites, (Indiana University Press, 1991), 25; A. Nove, *An Economic History of USSR 1917–1991*, (London, 1992), 78–114.

120 АЈ, 507 – ЦК КПЈ 1933/12, „Инструкција ЦК КПЈ за рад у масама“.

121 *Пролетер*, 2–3, март 1935, 9.

122 *Историја Савеза комуниста Југославије*, 186.

ка лењинистичком одговору. Кључна су била питања улоге и значаја сеоског пролетаријата, полупролетаризованог сељаштва, сеоске сиротиње, али нарочито средњег сељака у револуционарној партији. Она су практично рашчишћена на Трећем конгресу прихватањем концепције о савезу радника и сељаштва за обарање капитализма. Међутим, због бројних унутарпартијских слабости, неповерења и неприхватања партијске линије по том питању, затим и због објективно тешких околности у којима је КПЈ деловала, прогоњена од режима Краљевине, она у својој политици на селу није постигла значајније резултате, осим местимичних примера.

У току политичког деловања, како легалног тако и илегалног, прихвативши 1924–26. године ситно и средње сељаштво као могућег савезника у револуционарној борби, Партија се углавном концентрисала на неопредне задатке рада на селу (колико су то дозвољавале унутарстраначке борбе и притисак режима) и критику начина извођења међуратне аграрне реформе. Заузимајући у аграрном питању испрва релативно умерену линију – одузимање само земље феудалног порекла – КПЈ се постепено радикализовала, залажући се за поделу земље и пољопривредног инвентара сељацима и безуспешно подстичући сељаштво на побуну и револуцију. Решавање сељачког и аграрног питања било је део болшевизације КПЈ.

Партија је сељаштву обећавала „поделу“ великих поседа, али никада није речено у ком статусу ће земља бити додељена сељацима. Сељаштво је било заинтересовано за власништво над земљом, а КПЈ му то, заправо, није обећавала. Штавише, искуство СССР-а, које је она величала, било је да је земља сељацима додељена на вечно уживање, а не у власништво. То, дакако, нису били неважни детаљи и „корисна нејасноћа“ око садржаја обећаване „поделе“ земље подстакла је и Филипа Филиповића да саветује да се сељаштву партијски програм не открива у целини. Уосталом, у „првој фази револуције“ није ни било предвиђено да се ситни и средњи сељаци експропришу.

Више него променљивост и некохерентност ставова према сељаштву, препреку за одлучније успехе међу сељаштвом представљали су снажан притисак режима и изостанак организоване тактичке операционализације ставова, нарочито током 20-их. Партија је развила своју мрежу на селу, али је она била инертна. Током читавог ратног периода, брошурама, лецима, као и непосредном пропагандом, покушавала је да галванизује сељачке масе за револуционарни покрет, али у томе је имала сасвим ограниченог успеха. У самој партији није постојало довољно поверења у револуционарну снагу сељаштва, што је повремено попримало „секташки“ карактер.

### Извори

Архив Југославије, фондови:

- Савез комуниста Југославије (507), 1919–1945.
- Збирка В. Ј. Марамбоа (19)

### Штампа

*Klasna borba*

*Proleter*

### Објављени документарни извори

*Drugi (Vukovarski) kongres KPJ*, prir. U. Vujošević, V. Kovačev. Beograd, 1983.

*Историјски архив Комунистичке партије Југославије, II: Конгреси и земаљске конференције 1919–1937*. Београд, 1950.

*Peta zemaljska konferencija KPJ: (19–23. oktobar 1940)*, prir. P. Damjanović, M. Bosić, D. Lazarević. Beograd, 1980.

*Second Congress of the Communist International. Minutes of the Proceedings*, Vol. II. New Park Publications, 1977.

*Трећи конгрес КПЈ. Plenarne sednice СК КПЈ: (мај–септембар 1926)*, prir. U. Vujošević, B. Gligorijević. Beograd, 1986.

### Текстови савременика

Јовановић, Ж. *Село и комунизам*. Београд, 1920.

Kardelj, E. *O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu* 1. Beograd, 1983.

Lenin, V. I. *Collected Works*, Vol. 1, 4, 6, 8, 26, 28, 29. Moscow: Progress Publishers, 1961–1972.

Stalin, J. V. *Works*, Vol. 9, 11. Moscow, 1954.

Топаловић, Ж. *Акциони програм*. Вуковар, 1920.

Топаловић, Ж. *Зачеци социјализма и комунизма у Југославији*. Лондон, 1960.

### Литература

Bajalica, D. *Komunistička partija Jugoslavije i seljačko pitanje*. Beograd, 1959.

Богдановић, М. „Српска социјалдемократија и сељаштво“. *Токови* 1–2/1994, 105–124. Београд, 1996.

Vesović, M. *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: 1918–1929*. Beograd, 1979.

Gnjatović, D. *Privilegovana agrarna banka: prilog istoriji poljoprivrednog kredita Srbije 1836–1947*. Beograd, 2013.



- Dimitrijević, S. *Privredni razvitak Jugoslavije*. Beograd, 1961.
- Dimković, B. *KPJ–SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju*. Beograd, 1976.
- Zadružni leksikon*. Beograd, 1956.
- „Značaj VIII konferencije zagrebačke organizacije KPJ“, *Naše teme* 7–8/1977.
- Istorija Saveza komunističke Jugoslavije*. Beograd, 1985.
- Jovanović, Ž. *KPJ prema seljaštvu 1919–1941*. Beograd, 1984.
- Jovanović, Ž. „Sima Marković o agrarnom i seljačkom pitanju“. *Društveno-politička i naučna misao i delatnost Sime Markovića: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 28. marta 2012. godine*. Beograd, 2013.
- Jovanović, Ž. „Doprinos Filipa Filipovića izgradnji stava KPJ prema Savezu radnika i seljaka u Jugoslaviji“. *Filip Filipović: revolucionarna misao i delo*. Beograd, 1983.
- Jovanović, Ž. „Seljačko i agrarno pitanje na Vukovarskom kongresu“. *Drugi kongres KPJ. Zbornik radova*. Slavonski Brod, 1972.
- KPJ – SKJ Razvoj teorije i prakse socijalizma*. Beograd, 1979.
- Leković, V. „Srpska socijaldemokratska partija o agrarnom i seljačkom pitanju“. *Agrarno i seljačko pitanje u savremenim uslovima razvoja socijalizma: (sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju)*, 105–122. Kragujevac, 1989.
- Leonard, C. S. *Agrarian Reform in Russia: The Road from Serfdom*, 142–146. Oxford University Press, 2011.
- Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima KPJ i KI 1919–1945*. Zagreb, 1974.
- Mann, E. K. *Lenin and the Problem of Marxist Peasant Revolution*. Oxford University Press, 1983.
- Марјановић, Ј. *Српска социјалдемократска партија и сељаштво*. Београд, 1970.
- Николић, К. *Большевизација КПЈ 1919–1929. Историјске последице*. Београд, 1994.
- Николић, К. *Комунисти у Краљевини Југославији*. Београд, 2000:
- Nove, A. *An Economic History of USSR 1917–1991*, 78–114. London, 1992.
- Радојевић, М. „Сима Марковић против ‘Обзнане’ (1920–1921)“. *Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Сима Марковића*, 91–115. Београд, 2013.
- Retish, A. B. *Russia’s Peasants in Revolution and Civil War*. Cambridge 2008.
- Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture*, eds: S. Fitzpatrick, A. Rabinowitch, R. Stites, 25. Indiana University Press, 1991.
- Stojisavljević, B. *Komunisti na selu 1918–1937*. Zagreb, 1959.
- Трапезников, С. П. *Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос* 1–2. Москва, 1967.
- Cifrić, I. *Revolucija i seljaštvo*. Zagreb, 1980.

## Summary

Srdan Milošević  
Institute for Recent History of Serbia

### Communist Party of Yugoslavia on the Peasant and Agrarian Questions in the Interwar Period

**Abstract:** This overview paper shows how the stance of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) developed until it accepted the Leninist position on the alliance of the proletariat and the peasantry (peasant question), considered by the Comintern to be a truly scientific-socialist stance, and it presents the party's view on both agrarian reform and peasant ownership of land in general in Yugoslavia in the interwar period (the agrarian question). The primary sources used were CPY sources, limited to the documentation of the party's central organs (published congress and conference documentation, CC of CPY announcements, articles by party functionaries, brochures and other propaganda material). The paper indicates the key turning points in CPY's policy on the agrarian and peasant questions and a visible lack of practical results of the party's activity in rural areas in the observed period. The tactical side of the party's policy is also shown: in the domain of the peasant question (it expressed solidarity with the poor peasants attempting to attract their political support); in the domain of the agrarian question (CPY tactically omitted to clearly present its agrarian program).

**Key words:** Communist Party of Yugoslavia, peasant question, agrarian question

The Communist Party of Yugoslavia never neglected the peasant and agrarian questions, except during a short period at the very beginning of its activity. The party did not utilize the revolutionary but inarticulate peasant mass movement 1918–1921 because of its mistrust of peasantry and its option for a parliamentary battle. However, CPY managed to obtain significant support in the villages as seen by the election results for the Constitutional Assembly in 1920.

Until the 3<sup>rd</sup> State Conference in 1924 and the 3<sup>rd</sup> Party Congress in 1926 the party policy towards the peasant and agrarian questions did not easily shift towards the Leninist concept. The key question was the role and importance

of the peasant proletariat, the semi proletarian peasantry, the village poor and especially the peasants with medium sized farms in a revolutionary party. These questions were practically settled at the 3<sup>rd</sup> Congress of the CPY by accepting the concept of a worker-peasant alliance for the overthrow capitalism. However, due to numerous weaknesses within the party, mistrust and non acceptance of the party line on these issues, and the difficult circumstances of being active while persecuted by the Kingdome's regime, no significant results were achieved except sporadic ones.

During CPY's political activity, whether legal or illegal, after 1924 when it accepted smallholders and peasants with medium sized holdings as possible allies in the revolutionary battle, the party mostly concentrated on the immediate tasks in the villages (as much as in-fighting in the party and the pressure of the regime allowed) and on criticizing the way the interwar agrarian reform was conducted. Taking a relatively moderate stance in the beginning – supporting only the expropriation of land of feudal origin – the CPY gradually radicalized its stance supporting the expropriation of land and agriculture equipment and unsuccessfully inducing the peasantry to rebellion and revolution. The bolshevizing of CPY partly took place by the way it addressed the peasant and agrarian questions.

The party promised the peasants “division” and redistribution of large estates but it never revealed what the status of the land allocated to the peasants would be. The peasantry was interested in owning the land but the party actually never promised ownership. Moreover, the CPY glorified the USSR experience where land was redistributed to the peasants for life long tenure but not ownership. These not insignificant details as well as “usefully ambiguity” on what the promised “redistribution” of land really meant, prompted Filip Filipović to advise the party not to entirely reveal the whole party program to the peasantry. After all, expropriation of land owned by smallholders and medium sizes holders was not planned in the first phase of the revolution.

An even greater obstacle to successful activity among the peasantry than the party's shifting and incoherent policy was the strong pressure exerted by the regime and lack of an organized tactic operationalization of stances especially during the 1920s. The party had a developed but inert network in the villages. Throughout the war period the party tried to galvanize the peasant masses by brochures, leaflets and direct propaganda but it had very limited success. The party lacked sufficient faith in the revolutionary power of the peasantry, which periodically assumed a “sectarian” character.